

SULTAN II. MAHMUT TÜRBEŞİ HAZİRESİ'NDEKİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ MEZARLARI

Dr. Mustafa BULUT*

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan Ulusal Mimarlık Dönemi, Selçuklu ve Osmanlı Klasik Dönem mimarlık unsurlarından ilham almış ve bu anlayışta ürünler vermiştir. Bu anlayış zamanla mezar taşlarına da yansımış ve mezar mimarisinde özgün örnekler verilmiştir. Bununla birlikte mezarın konumu ve metfunların sosyal statüsü de mezar taşının özgünlüğü üzerinde etkilidir. Anıtsal ölçüleri ve yoğun süsleme programlarıyla dikkat çeken bu mezarlar, lahit mezar şeklinde yapılmıştır. Cephelerin köşeleri ve orta bölümler yüzeylerden çıkma yapılarak hareketli cepheler elde edilmiş, lahitlerin yüzeyleri ise palmet, rumi, lotus süsleme kuşakları, tepelikler, Türk üçgenleri, mukarnaslar ve rozetlerle süslenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hazire, lahit, Ulusal Mimarlık Dönemi.

The National Architecture Period Graveyards in The Tomb of Sultan Mahmut II

Abstract

National Architecture Period, which includes the last years of Ottoman Empire and the first years of Turkish Republic, gets inspiration from Seljuk elements and Ottoman Classical Period elements and gives examples of these periods. These features are also seen in the gravestones within the time and some successful works which show specific features are among the products of this period. Meanwhile, the location of the graves and the social status of buried people affect the success of the gravestones. Graveyards which draw attention with their monumental sizes and intensive adornments are in the form of sarcophagus tombs. The lively aspects are achieved by carrying corners of the aspects and middle parts from surfaces and the surfaces of sarcophagi are decorated with palmet, rumi, lotus ornament bands, hoods, Turkish triangles, muqarnas and rosettes.

Keywords: Tomb, sarcophagus, National Architecture Period.

Yaşamını yitiren insanların hatıralarını yaşatmak amacıyla yapılan mezar taşları; Türkler'in eski inançlarının etkisi, ölüm ve ölen kişiye duyulan sevgi-saygı neticesinde birer sanat eseri halini almıştır. Bu eserler meydana getirilirken

*Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Doktora Programı mezunu, blt08@hotmail.com

geleneklerin yanında, yapıldıkları dönemin, bölgenin, sanat akımlarının, iktisadi ve sosyal şartların etkisi büyük olmuştur. Mezar taşları genel olarak mimariye bağlı bir gelişim göstermişlerdir¹. Selçuklu ve Osmanlı mezar taşlarının da dönemlerindeki mimari anlayışların önemli özelliklerini bünyelerinde barındırdıkları gözlenebilmektedir.

Tarihi Yarımada'nın ana eksenini olan Divanyolu Caddesi üzerinde kurulmuş, dönemin devlet ricalinin defnedildiği ve günümüze kadar iyi bir şekilde korunup özgünlüğünü muhafaza eden Sultan II. Mahmut Türbesi Haziresi'ndeki² Ulusal Mimarlık Dönemi'ne tarihlenen bazı lahit mezarlar incelenmiş, üslup özellikleri açısından değerlendirilerek, İstanbul'daki benzer özellikler gösteren mezar taşlarıyla karşılaştırmaları yapılmıştır. İncelenen mezarlar mimari kuruluş açısından benzer örneklerini Osmanlı Geç Dönemi'nde görebileceğimiz anıtsal ölçülere sahip lahitlerden oluşmaktadır.

Örneklerden en erken tarihli mezar, Hamdi Paşa Sandukası'dır. Oturtmalık üzerine yapılan sanduka iki silindirik şahideye sahiptir. Mermer malzemeyle yapılan sandukanın, 1,49 m. yüksekliğindeki silindirik baş şahidesinin üzerine celi sülüs hatla yazılan altı satırlık kitabesinde:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
هو الخالق الباقي
Ser-kurenâlık hidmet-i celîlesinde iken irtihâl-i
ایکن ارتحال
Dâr-ı bekâ eden efâhim-ı vüzerâ-yı Devlet-i Aliyye'den
دار بقا ایند افاحم وزرای
Merhûm ve mağfûrun-leh Hamdi Paşa rûhîçün
مرحوم و مغفور له حمدي
باشا روحیچون
Rızâen lillâhi te'âlâ Fâtîha
رضاء لله
تعالی فاتحه
Fi 11 Za. (Zi'l-ka'âde) Sene 1299
في ۱۱ ذا
سنه ۱۲۹۹
(24 Eylül 1882), ibareleri yazılıdır.

Sanduka 2,18x3,58 m. ölçülerindeki oturtmalık üzerine düzenlenmiştir. Silmeli ve köşeleri pahlanmış kaidenin üzerinde sanduka bulunur. Sandukayı iki silme çevrelemektedir. Birinci silme dikdörtgen kesitli olup birbirini kesen küçük sivri kemerlerle süslenmiştir. İkinci silme ise tespih taneleri şeklinde olup aynı zamanda sandukanın üst bölümündeki kavisin üzengisini oluşturmaktadır.

¹ Haseki, M., Plastik Açından Türk Mezar Taşları, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul, 1977, s. 8.

² Sultan II. Mahmut Türbesi Haziresi Mayıs 2012 tarihi itibarıyla M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü nezdinde tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Bulut, M., Sultan II. Mahmut Türbesi Haziresi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

Ortada sanduka ile yekpare silmeli bir suluk vardır. Sandukanın etrafına ve üst bölümüne büyük boyutlu palmet ve rumi süslemeler yapılmıştır.

Sanduka, iki silindirik şahideye sahiptir. Şahidelerin silmeli kaidesinin üzerine yaprak motifleri ve baklava dilimleri işlenmiştir. Baş şahidesinde kitabenin üzerinde Mevlevi sikkesi bulunur.

Fot. 1. Hamdi Paşa Sandukası genel görünüş.

Fot. 2. Suluk.

Fot. 3. Baş şahidesi.

Ulusal Mimarlık Dönemi için erken kabul edebileceğimiz bir tarihte ve kavisli üst bölümüyle farklı forma sahip Hamdi Paşa Sandukası'nda dönem özellikleri palmet ve rumilerden oluşan süslemelerle sınırlıdır.

İkinci lahit, Sultan Abdülmecit devrinde saray çevresinde yetişmiş ve o sırada saray naibi olan, II. Abdülhamit'in saray başmabeynciliğine yükselen, Çemberlitaş'ta kurmuş olduğu Matbaa-i Osmaniye'de Kur'an-ı Kerim'i basma yetkisini alan ilk ve tek kişi olan³ Hâfız Osman Zeki Bey'indir. Şişli'deki Osmanbey semti, yine Matbaacı Osman Bey'in adını almıştır⁴.

1,79 m. yüksekliğindeki baş şahidenin üzerinde celi sülüs hatla yazılan on satırlık kitabesinde:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
Ser-kurenâ-yı Hazret-i Şehriyârî
İken irtihâl-i dâr-ı bekâ iden
Merhûm ve mağfûr el-muhtâc

هو الخلاق الباقي
سر قرناي حضرت شهریار
ایکن ارتحال دار بقا ایدن
مرحوم و مغفور المحتاج

³ Burçoğlu, N.K., "Matbaacı Osman Bey", Tarih ve Toplum Dergisi, S. 209, İstanbul, 2001, s. 312.

⁴ Armağan, M., "İstanbul'da İlk Kur'an Ne Zaman Basıldı?", Zaman Gazetesi, 11.10.2009

İlâ rahmet-i rabbihi'l-Gafûr
 'Ulûm-ı 'âliyyeden me'zûn
 Ve meşâhîr-i hattâtinden el-hâc
 Hâfız 'Osmân Zeki Bey'in
 Kabirleridir rûh-ı şerîfine Fâtîha
 Sene 1308
 (1890-91), ibareleri yazılıdır.

الي رحمت ربه الغفور
 علوم عاليه دن مأنون
 و مشاهير خطاطندن الحاج
 حافظ عثمان زكي بك
 قبرلريد روح شريفنه فاتحه
 سنه ١٣٠٨

Hafız Osman Zeki Bey lahdi 2,11x3,61 m. ölçülerine sahip oturtmalık üzerine düzenlenmiştir. Silmeli kaidenin üzerinde 0,82 m. yüksekliğinde gövde bölümü bulunur. Lahdin ve yan cephelerin ortasındaki çıkmaların köşelerinde, kaide ve başlıkları kum saati formunda olan sütunçeler vardır. Sütunçelerin üzerinde bir sıra mukarnasla birlikte ensiz ve yüksek olarak tasarlanmış mimari parçalar yer alır. Ön cephede iki silmeli dikdörtgen içerisine bir sıra Türk üçgeni köşe çizgileri tam verilmeden işlenmiştir. Daha içteki nişin köşelikleri rumilerle bezelidir. Lahdin yan cephelerinin orta bölümleri çıkmalı olup köşelerdeki sütunçelerin arasına düzenlenen silmeli iki dikdörtgen içerisinde mukarnas yer almaktadır. Çıkmanın iki yanı ön cephe ile aynı süslemeye sahiptir. Lahdin gövdesinin üzerinde iki sıra mukarnasa sahip silmeli bir kapak vardır. Mukarnaslardan çıkma bölümünün üzerinde olanlar daha ayrıntılı yapılmıştır. Mukarnasların üzeri lahdin dört cephesini de çevreleyecek şekilde palmet ve rumilerle taçlandırılmıştır.

Lahit iki silindirik şahideye sahiptir. Baş şahidesi 1,79 m. yüksekliğinde olup on satırlık kitabeye sahiptir. Silmeli kaidesinin üzerinde iki sıra mukarnas bulunur.

Lahdi 3,96x2,46 ölçülerindeki ve 0,84 m. yüksekliğindeki şebekeli korkuluk çevrelemektedir. Korkuluğun köşeleri pahlanmış olup köşelere ve yan cephelerin ortasına kaide ve başlıkları kum saati şeklinde olan ikili sütunlar düzenlenmiştir. Başlıkların üzerindeki silme ile en üstteki silme arasındaki bölümlere, lahdin cephelerinde de olan ve lahde abidevi görünüş kazandıran tablalar yapılmıştır. Üstteki silmeye geçiş mukarnasa benzer unsurlarla sağlanmış, ikili sütunların arasında kalan bölüme ise alt ve üst tarafları sivri atnalı kemer şeklinde şebeke uygulanmıştır. Yapıldığı tarih itibariyle bir geçiş sürecinin içerisinde yer almasından dolayı oryantalist bazı özellikleri de bulunan Osman Bey Lahdi'nin kapak bölümündeki ve şahide kaidelerindeki mukarnas frizi, kapağı taçlandıran uygulamalar ve bu taçlardaki palmet rumi süslemeler Ulusal Mimarlık Dönemi özellikleridir.

Fot. 4. Hafız Osman Zeki Bey Lahdi genel görünüş.

Fot. 5. Baş şahidesi.

Fot. 6. Ön cephe.

Fot. 7. İkili sütunçeler ve şebekeler.

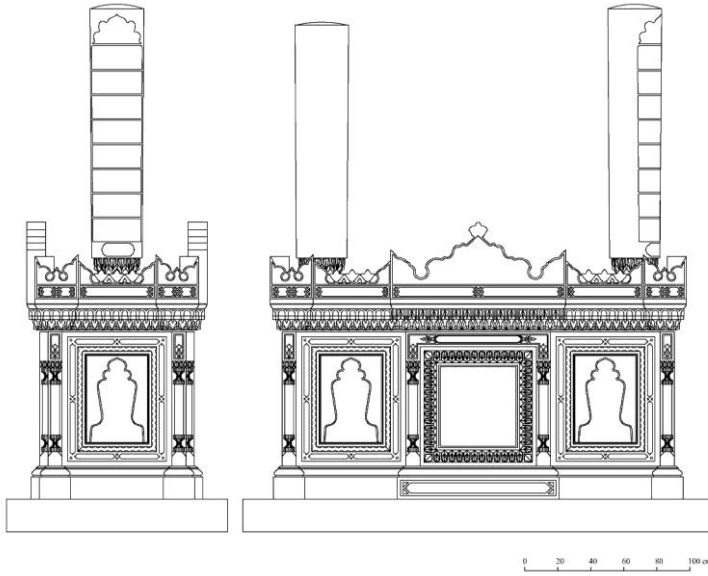
Fot. 8. Rumi bezemeli taç.

Fot. 9. Yan cephedeki niş.

Fot. 10. Hafız Osman Zeki Bey.

Çizim 1-2. Hafız Osman Zeki Bey Lahdi ön ve yan cephe görünüş.

Üçüncü örnek Sadi Paşa Lahdi'dir. Oturtmalık üzerine düzenlenen, cephelerine niş ve kursların işlendiği, mukarnas frizli kapağın üzerinde iki şahideye sahip mermer malzemeden yapılmış kapaklı lahit mezardır.

1,50 m. yüksekliğindeki baş şahidesinde celi talik hatla Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün vezniyle yazılan 12 satırlık kitabesinde:

Hüve'l-Bâkî	
هوالباقى	
Yâverân-ı şeh-r-i yâriden Ferik-i nâm-dâr	ياوران شهریاریدن
فريق نامدار	
Sa'di Paşa ibn-i Sâib oldu hakka rû-be-râh	سعدى پاشا ابن صايب
اولدى حقّه روبراه	
Kalbi oldu derd-mend-i âfet-i renc-i ecel	قلبى اولدى دردمند
آفت رنج اجل	
Nâgehânî kıldı dârü'l-birr ü cennâtı penâh	ناكهانى قىلدى
دار البر و جناتى پناه	
Vâlid-i merhûmı ser-asker idi şunda yatur	ولد مرحومى سر عسكر
ايدى شونده باتور	
Her ikisi oldu hem-bezm-i tecellî-i ilâh	هر ايكيسى اولدى
همبزم تجلئ آله	
Tatlı sözlü pek güleç yüzlü melek huylu idi	طاطلى سوزلى بك كولچ يوزلى
ملك حويلي ايدى	
Rahmetulâhi aleyh nevverallahu serâh	رحمته الله
عليه نور الله ثراه	

Çıkdı üç ihlâs ile târîh-i fevt-i hâmeden
فوتی خامه دن

Sa'di Paşa eyledi kûy-ı behiştî cilvegâh
بهشتی جلوه کاه

Sene 1323

۱۳۲۳

چيقدی اوچ اخلاص ايله تاريخ

سعدی پاشا ایلدی کوی

سنه

(1905-1906), ibareleri yazılıdır.

Sadi Paşa lahdi 1,90x3,27 m. ölçülerinde oturtmalık üzerinde düzenlenmiştir. Lahdin 0,65 m. yüksekliğindeki gövdesi 0,84x2,05 m. ölçülerinde olup köşelerde pilastrlar bulunmaktadır. Ön cephede pilastrların arasına 0,44 m. çapındaki kurs içerisine merkezdeki sekiz kollu yıldız etrafında şekillenen yapraklar yapılmıştır. Yan cephelerde ise ortada 0,89 m. uzunluğundaki bölüm çıkma yaparak cepheyi hareketlendirmiştir. Ortadaki çıkmalı bölüme ve yanlara yarım daire formundaki kemerlere sahip nişlerle geçilmiştir. Gövdenin üzerinde silmeli ve bir sıra mukarnas friziyle süslenen kapak bulunur. Kapağın üstü ise kırma çatı şeklinde pahlanmış, ortasına 0,66x0,70 m. ölçülerinde dikdörtgen formlu kabir suluğu bulunur. Yan cephelere düzenlenen çıkmaların üstü palmet ve rumilerle bezelidir.

1,50 m. yüksekliğindeki baş şahidesi bir kaide üzerinde yükselir. Kaidenin hemen üzerine, köşelerdeki yarım ortadaki tam olmak üzere palmetler işlenmiştir. Şahidenin köşeleri, kum saati şeklindeki kaide ve başlıklara sahip sütunçelerle yumuşatılmış, üstü de rumi süslemeyle taçlandırılmıştır. Şahidenin içe bakan tarafına mail tarzda çekilmiş cetvellerin böldüğü 12 satırlık kitabe yazılmıştır. Kitabenin üzerinde ise sekizgen madalya bulunur.

Fot. 11. Sadi Paşa Lahdi genel görüntü.

Fot. 12. Yan cephe nişleri.

Fot.13. Ön cephe süslemesi.

Fot. 14. Baş şahidesi.

Fot. 15. Yan cephe taş bölümü.

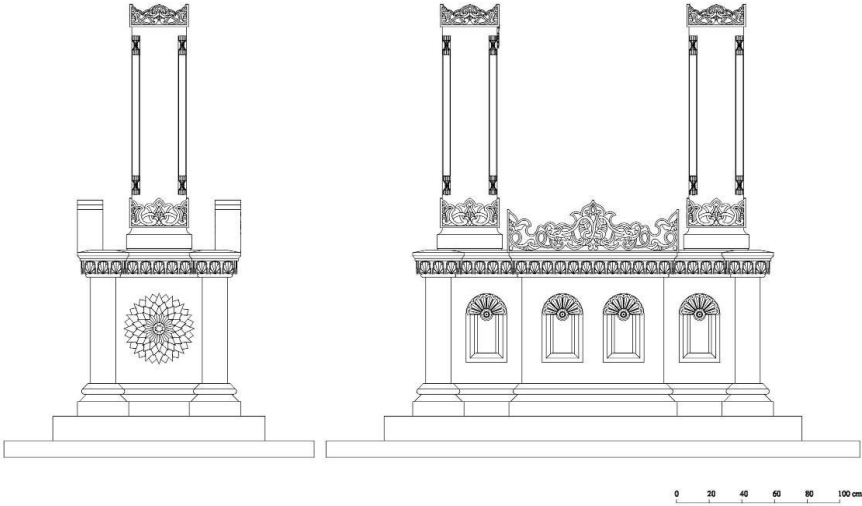
Fot. 16. Şahide kaidelerinin süslemesi.

Fot. 17. Şahide taş süslemesi.

Fot. 18. Madalya.

Çizim 3-4. Sadi Paşa Lahdi ön ve yan cephe görünüşü.

Dördüncü örnek Mehmed Sa'îd Paşa Lahdi'dir. Mehmed Saîd Paşa Süleymaniyeli Hüseyin Paşa'nın oğludur. 1834 yılında Süleymaniye'de doğmuş, 1850'de mülazımlıkla Bab-ı Ali Tercüme Odasına girmiş; sırasıyla Yanya, Midilli ve Kıbrıs mutasarrıflığı yapmıştır. 1881'de Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi, 1882'de vezir ve hariciye nazırı olmuştur. 1883'de Berlin Sefiri, 1885'de ve 1895'te Hariciye Nazırlığına getirilmiş, 22 Ramazan 1325/1907'de ölmüştür⁵. Mehmed Said Paşa lahdi oturtmalık üzerine yapılan, cephelerine bitkisel ve geometrik

⁵ Pakalin, M., Sicil-i Osmani Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi, Haz: Gülbadi Alan, TTK, Ankara, 2008. C: 16, s. 55-56.

süslemelerin işlendiği, kapağının üzerinde iki silindirik şahideye sahip, mermer malzemeden yapılmış kapaklı lahit mezardır. 1,95 m. yüksekliğindeki silindirik baş şahidesinin üzerinde celi talik hatla yazılan dokuz satırlık kitabesinde:

Hüve'l-Bâkî

Müddet-i medîde hâriciye nezâretiyle

Şu'râ-yı devlet riyâsetinde

Bulunmuş olan ve mekârimi

Ahlâkıyesiyle şöhret-şî'âr bulunan

Vüzerâ-yı Saltanat-ı 'Osmâniyeden

Mehmed Sa'îd Paşa'nın

Rûhiçün el-Fâtiha

Fi 22 Ramazan Sene 1325

هو الباقي

مدت مدیده خارجیه نظارتیه

شورای دولت ریاستنده

بولمش اولان و مکارم

اخلاقیه سیله شهرتشعار بولنان

وزرای سلطنت عثمانیه دن

محمد سعید پاشانک

روحیچون الفاتحه

فی ۲۲ رمضان سنه ۱۳۲۵

(29 Ekim 1907), ibareleri yazılıdır.

Mehmet Sait Paşa lahdi 1,61x2,94 m. ölçülerine sahip oturtmalık üzerine düzenlenmiştir. Silmeli kaidesinin üzerinde 0,83 m. yüksekliğinde gövde bölümü bulunur. Gövdenin dört köşesinde, üst bölümü lahit kapağı ile yekpare olan birer sütunçe vardır. Lahdin ön cephesindeki silmelerle çevrelenmiş kare içerisinde 150° 105° ve 90° açılarla kırılma yapan kırık çizgi sistemlerinin oluşturduğu kapalı formlardan meydana gelen bir geometrik süsleme bulunur. Lahit gövdesi bir sıra yaprak dizisi ve onun üstüne yapılan bir silme ile nihayetlenmektedir. Yan cephelerin ortaları dışa taşkın yapılmış, çıkmanın köşelerine kum saati şeklinde kaide ve başlıklara sahip sütunçeler işlenmiştir. Sütunçeler arasına yapılan silmeli dikdörtgenin içerisine de, silmeyle çevrili bir kabara ve etrafına palmet ve rumi motiflerinin olduğu bitkisel süsleme uygulanmıştır. Kabara içerisinde 72° ve 108° açılarla kırılma yapan kırık çizgi sistemlerinin oluşturduğu kapalı formlardan meydana gelen bir geometrik süsleme bulunur. Çıkmanın iki yanındaki silmeli bölümlerde üst tarafı kaş kemer formunda olan nişler vardır. Kaş kemer palmet ve rumi ile bezeli köşelilere sahiptir. Lahdin köşelerinde burmalı sütunçeler vardır ve başlıkları silme, mukarnas ve yaprak dizisinden oluşur. Daha üstteki iki sıra mukarnas frizi, silme, Türk üçgeni ve palmet dizisi, kapak bölümüyle yekparedir. Kapak bölümünde yan cephelerdeki çıkmalar basık kemer formunda taçlandırılmış, üstü palmet dizisiyle, içi ise palmet ve rumi ile bezenmiştir. 1,95 m. yüksekliğindeki baş şahidesine dokuz satırlık kitabe işlenmiştir. Kaide bölümünün üstüne ve başlık bölümünün altına bilezik şeklinde silme yapılmıştır. Şahidenin başlığı mukarnas, silme ve palmet dizisinden oluşmaktadır. En üstte ise dilimlendirilmiş bir tepelik bulunur. Başlığın üstündeki küre formu dışında, ayak şahidesi baş şahidesi ile aynı özelliktedir.

Fot. 19. Mehmet Sait Paşa Lahdi.

Fot. 20. Ön cephe süslemesi.

Fot. 21. Yan cephe süslemesi.

Fot. 22. Yan cephe nişleri.

Fot. 23. Köşe sütunçeleri.

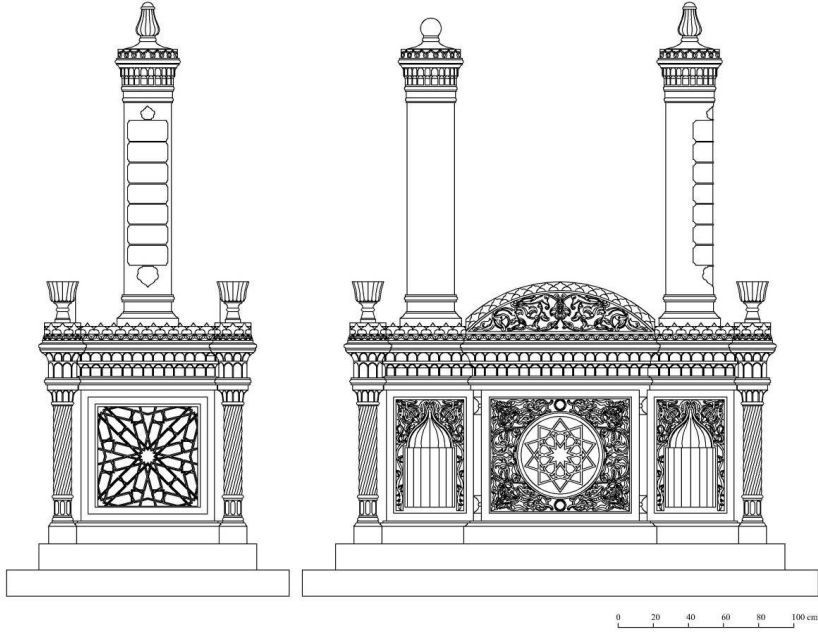
Fot. 24. Baş şahidesi.

Fot. 25. Yan cephe taç.

Fot. 26-27. Baş ve ayak şahidesi başlıkları.

Çizim 5-6. Mehmet Sait Paşa Lahdi ön ve yan cephe görüntü.

Beşinci örnek Said Halim Paşa Sandukası'dır⁶. Said Halim Paşa 19 Şubat 1864'te Kahire'de doğmuştur. Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu olup babası Şura-yı Devlet üyesi Mehmet Abdülhalim Paşa'dır⁷. II. Abdülhamit tarafından kendisine sivil paşalık unvanı verilerek 21 Mayıs 1888'de Şura-yı Devlet üyeliğine tayin edilmiş, görevindeki başarıdan dolayı kısa zamanda Rumeli Beylerbeyliği payesine yükseltilmiştir⁸. 14 Aralık 1908'de Ayan Meclisi üyeliğine, 25 Ocak 1913'te Mahmut Şevket Paşa kabinesinde hariciye nazırlığına tayin edilmiş, 1913 yılında ise sadrazam olmuştur. 3 Şubat 1917'de rahatsızlığını ileri sürerek sadaret makamından ayrılmış, Mondros Mütarekesi'nden sonra Divan-ı Harbi Örfi'de yargılanmıştır. Savaş suçu işlediğine dair bir delil bulunamadığı için 29 Nisan 1921'de Malta'da serbest bırakılmıştır. İstanbul'a dönme isteği sakıncalı görülüp reddedildiğinden Roma'da bir konak kiralayıp oraya yerleşmiştir. 5 Aralık 1921'de konağın önünde Ermeni Arşavir Şıracıyan

⁶ Sait Halim Paşa Sandukası için ayrıca bk. ELDEM, E., İstanbul'da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm Ritüelleri, Garanti Bankası Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2005.s. 286.

⁷ Bülbül, K., Said Halim Paşa, Kadim Yayınları, Ankara, 2006, s. 98-99.

⁸ Tektaş, N., s. 702.

tarafından öldürülmüştür. Naaşı İstanbul'a getirilip, 29 Ocak 1922'de II. Mahmut Türbesi Haziresi'ne babasının yanına defnedilmiştir⁹.

Sandukanın baş şahidesindeki küçük bir kartuşa hattat Hamid Aytaç tarafından celi talik hatla yazılan tek satırlık kitabesinde:

866 Said Halim Paşa 921

٨٦٦ سعيد حليم پاشا ٩٢١

ibareleri yazılıdır. Sandukanın iki yanında ise:

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

بسم الله الرحمن الرحيم

Hamid

حميد

ibareleri yazılıdır.

Sait Halim Paşa sandukası 1,37x2,62 m. ölçülerindeki oturtmalık üzerine yapılmıştır. 0,81 m. yüksekliğindeki kaidenin en alt bölümünde, uzun kenarlara üç tam iki yarım, kısa kenarlara ise bir tam iki yarım kartuşlar işlenmiştir. Kartuşların içinde palmet ve rumilerden oluşan bezeme bulunur. Kaidenin daha üst bölümüne ise dört cepheyi dolaşacak şekilde Türk üçgeni ve mukarnas yapılmıştır.

Sanduka 2,06 m. uzunluğundadır. Baş taşındaki silmelerle çevrelenmiş düzgün olmayan beşgen içerisine kaidedeki süslemelerle aynı özellikte bitkisel süsleme bulunur. Baş taşının üzerinde bitkisel süsleme ve mukarnaslarla geçilen başlık bölümü vardır. Ancak başlık, günümüzde kırık durumdadır. Baş taşının iki yanında dikdörtgen planlı, yarım sekizgen kesitli kasnağına mukarnaslarla geçiş sağlanan, üzeri dilimli yarım kubbeye örtülü, palmet şeklinde âleme sahip ve gövdesinde rozet olan mimari elemanlar bulunur. Bu bölümlerin üzerleri ise altlarında konsol olan küçük çıkmalarla kapatılmıştır. Ayak taşı da baş taşı ile aynı özelliklere sahiptir. Baş taşındaki başlığın yerini, ayak taşında palmetle bezeli bir tepelik almıştır.

Sandukanın silmelerle çevrelenmiş bölümünün üzeri örtüye benzer şekilde işlenmiştir. Türbe içerisindeki sanduka örtülerinin benzer şekilde mermere işlenişi, bir açık hava mezarı için yeni ve benzersiz bir bezeme modelidir¹⁰. Örtü, bir sıra palmet kuşağı ile nihayetlenirken örtünün üzerine de iki kuşak sarkıtılmıştır. Kuşaklar üzerinde palmet ve rumi süslemeleri bulunur ve uçları da yine bir tepelikle son bulmaktadır. Sandukanın doğu cephesinde, iki şerit arasına besmele yazılmıştır ve altında da hattat imzası görülebilmektedir.

⁹ Bostan, M. H., "Sait Halim Paşa", D.İ.A., C: 35, s. 557-558.

¹⁰ BATUR, A., Mimar Kemalettin Yapılar Rehberi, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, 2008, s. 60.

Fot. 28. Sandukanın genel görünüş.

Fot. 29. Baş şahidesi ve kitabe.

Fot. 30. Sanduka üzerindeki örtü ve şeritler.

Fot. 31. Kırılan başlık bölümü.

Fot. 32. Şahide yanındaki bölüm.

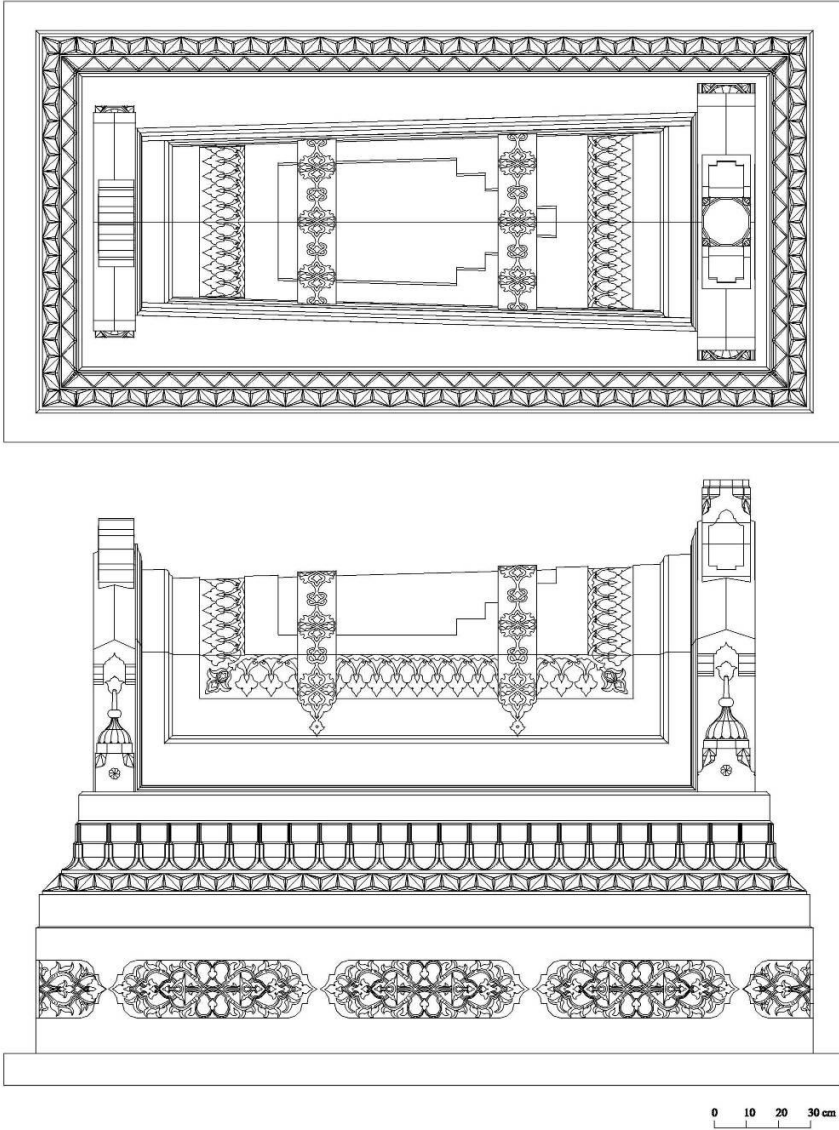
Fot. 33. Kaide süslemesi.

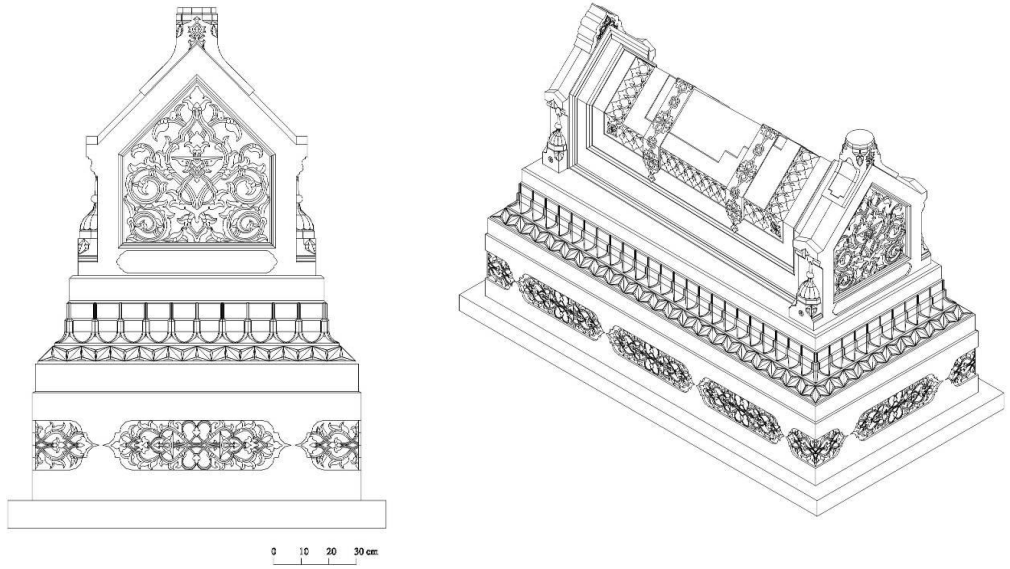
Fot. 34. Hattat imzası.

Fot. 35. Said Halim Paşa.

Çizim 7-8. Said Halim Paşa Sandukası üst ve yan görünüş.

Çizim 9-10. Ön görünüş ve aksonometrik görünüş.

Son örnek Ziyâ Gökâlp Sandukası'dır. 23 Mart 1876 Diyarbakır doğumlu olup mensuptur. İlköğrenimine mahalle mektebinde başlamış, 1890'da Diyarbakır Askeri Rüştîyesini bitirmiştir. 1895'te İstanbul'a gitmiş ve Mülkiye Baytar Mektebi'ne kaydolmuştur. 1898'de Diyarbakır'da gizli toplantılara katılmak, zararlı kitapları okumak ve gizli cemiyet kurmak gibi suçlamalarla tutuklanmıştır. Bir süre sonra serbest kalınca İstanbul'a dönmüş, idare tarafından okula kabul edilmeyince tahsili yarım kalmıştır¹¹. Nisan 1911'de Ömer Seyfettin ve Ali Canip ile birlikte "Genç Kalem" dergisini çıkarmaya başlamıştır¹². İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Psikoloji ve Dini İlimler okutmuş, 1913'te Darülfünunda sosyoloji müderrisi olarak ders vermiş, 1919'da işgal kuvvetleri tarafından önce Limni adasına, sonra da Malta'ya sürgün edilmiştir. Sürgün hayatı 30 Nisan 1921'de sona ermiş, Toronto'dan bindiği vapurla İstanbul'a dönmüştür¹³. Mart 1923'te Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığına tayin edilerek Ankara'ya gelmiş ve ağustosta Diyarbakır milletvekili seçilmiştir¹⁴. Uzun süredir devam eden beyin rahatsızlığı dayanılmaz hale gelince 1924 yılı başlarında tedavi amacıyla İstanbul'a gitmiştir.

¹¹ Uçman, A., "Ziya Gökâlp", Yaşamları Ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C: 2, s. 698.

¹² Şehsuvaroğlu, L., Ziya Gökâlp, Alternatif Yayınları., Ankara, 2003, s. 25,28.

¹³ Kocakaptan, İ., Ziya Gökâlp, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20,22.

¹⁴ Uçman, A., s. 699.

Atatürk, Ziya Gökalp'in durumuyla yakından ilgilenmiş fakat 1924 Eylülünde hastalığı iyice ağırlaşınca 25 Ekim 1924'te vefat etmiştir¹⁵.

1,81 m. yüksekliğindeki baş şahidesinin üzerinde hattat Nuri Efendi tarafından celi sülüs hatla yazılan dokuz satırlık kitabesinde:

Büyük mürşid	
بويوك مرشد	ضيا كوك الپ
Ziyâ Gökalp burada yatıyor	
بوراده ياتئور	اولديكي كون ملي بر
Öldüğü gün millî bir mâtem günü oldu	
ماتم كوني اولدي	تورك اوجاغي اونك
Türk Ocağı onun azîz vücûdunu	
عزيز وجوديني	كنديسني
Kendisini yetiştirmekle mağrûr	
يتشدير مكله مغرور	اولان وطنك بو
Olan vatânın bu toprağına ve mübârek	
طوپراغنه و مبارك	خاطره سني كندي
Hâtırasını kendi kalbine gömdü.	
قلبنه كومدي	تشرين اول سنه ۱۹۲۴ كون جمعه
25 Teşrîn-i evvel Sene 1924 Gün: Cumartesi	
۲۵ ارته سي	معمار: حكمت
Mî'mâr: Hikmet 'İsmet	
عصمت	اعمالی: اون قپانندن صالح صبري و
İmâli: Unkapanı'ndan Salih Sabri ve HüseyinAvnî	
حسين عونى	
Nûrî	
نوري	

(25 Ekim 1924) ibareleri yazılıdır.

Ziya Gökalp Sandukası 1,76x2,87 m. ölçülerine sahip oturtmalık üzerine düzenlenmiştir. Oturtmalığın dört köşesinde ve uzun kenarların ortasında, kare kesitli babalar vardır. 1,07x2,17 m. ölçülerindeki kaidesi bir sıra Türk üçgeni ile süslenmiştir. Kaidenin üzerinde 0,90x2 m. ölçülerinde ve 0,50 m. yüksekliğinde gövde bölümü bulunur. Ön ve yan cephelerinde dikdörtgen silmeler olan sandukanın ortalarına da daire içerisine, merkezde kabara şeklinde yivli bir çıkıntısı olan ve etrafına palmetlerin işlendiği rozet yapılmıştır. Sandukanın gövdesi silmeli bir kapakla nihayetlenir. Kapağın üzerinde cephelerine palmet, rumi ve lotustan oluşan bir süsleme kuşağının işlendiği kaide yer alır. Sandukanın üzerinde kenarlara içleri palmet ve rumilerle bezeli iki şerit yapılmış, arasına da şemse motifleri dolgulanmıştır.

¹⁵ Yağmurdereli, Z., Ziya Gökalp'in Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 10,17.

Sandukanın baş şahidesi 1,81 m. yüksekliğinde olup dokuz satırlık kitabe işlenmiştir. Kitabe kartuşları sivri kemerle nihayetlenirken, köşeliklere gül motifi düzenlenmiştir. Şahidenin alt tarafında, yanlara küçük çıkıntılar yapılmış, bu bölümlere rumi süsleme ve dilimlendirilmiş gövdeye sahip birer suluk düzenlenmiştir. Şahidenin başlık bölümüne iki sıra mukarnasla geçilir. Palmet ve rumi süslemenin olduğu ve rumi tepelikle nihayetlenen başlıkla şahide taçlandırılmıştır. Başlıktaki uygulamanın bir benzeri de sandukanın ayak taşında bulunur.

Fot. 36. Ziya Gökalp Sandukası genel görünüş.

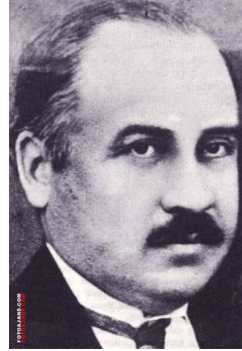
Fot. 37. Baş şahidesi.

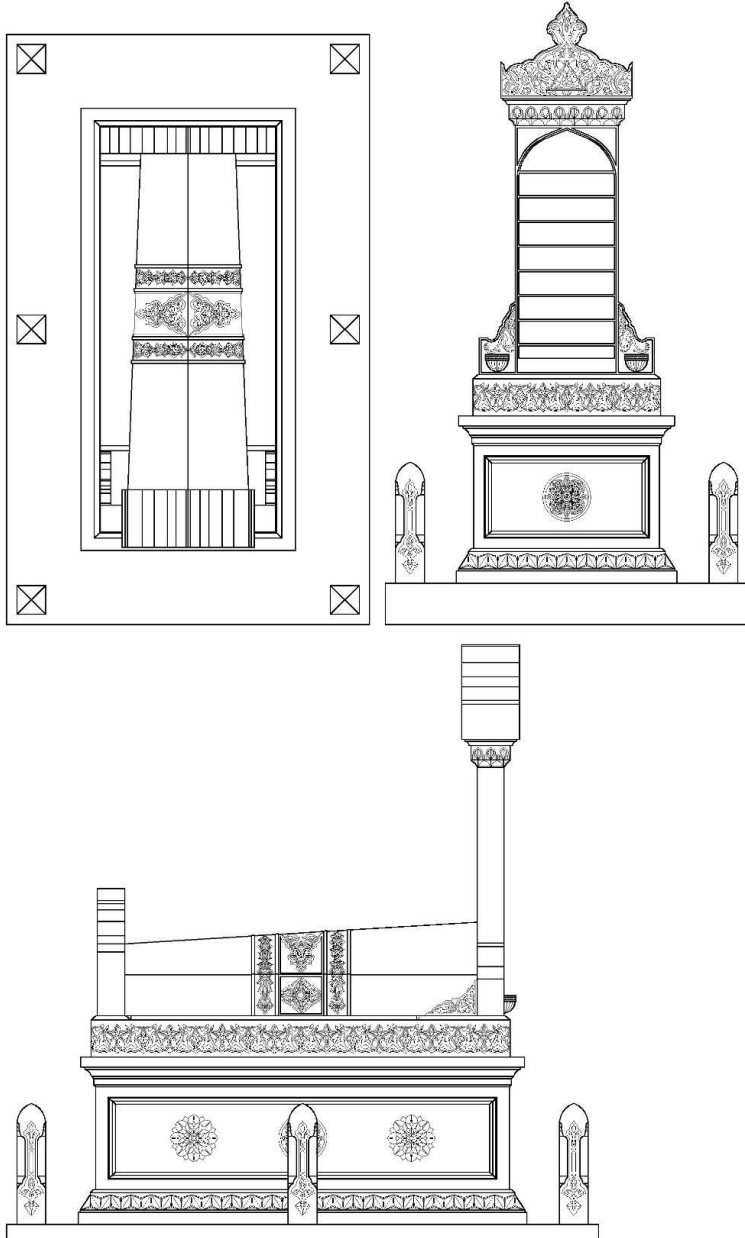
Fot. 38. Rumi şerit. Fot.39. Ön cephedeki rozet. Fot. 40. Yan cephedeki rozet. Fot. 41. Suluk.
Fot.42. Babalar. Fot. 43. Mimar ismi. Fot.44. Hattat imzası. Fot. 45. Usta ismi.

Fot.46. Sanduka üzerindeki süsleme.

Fot. 47. Ziya Gökalp.

Çizim 11-13. Ziya Gökalp Sandukası üst, ön ve yan görünüş.

İncelenen örnekler 1882-1924 yılları arasında yapılmıştır. Hamdi Paşa Sandukası kavisli üst bölümüyle Selçuklulardan itibaren örneklerini gördüğümüz sandukalardan farklı bir tasarıma sahiptir. Gövde ve kapak

bölümü üzerindeki palmet ve rumiler ise Ulusal Mimarlık Dönemi özellikleridir. Bununla birlikte Hamdi Paşa sandukası 1882 tarihi düşünüldüğünde Ulusal Mimarlık Dönemi için erken tarihli bir örnek olarak ayrıca önemlidir.

Hafız Osman Zeki Bey lahdi yapılış tarihi itibarıyla ulusal mimariye geçiş döneminin bir ürünüdür. Kullanılan ikili sütunlar, sütun başlıklarının üzerinde ensiz ve dar olarak yapılan ve kendi ölçeğinde abidevi görünümü sağlayan tablalar, yan cephelerin kenarlarına ve ön cepheye yapılan niş dizileri ve teslim kitabesi kartuşunun genel şekli oryantalist üslup özellikleridir. Kapak ve yan cephenin ortasında çıkma yapan bölümdeki mukarnas frizi, kapak cephelerinin taçlandırılması ve bu bölümlere rumi üslubunda süslemelerin yapılması Ulusal Mimarlık Dönemi özellikleridir. Hafız Osman Zeki Bey lahdi Süleymaniye Camii Hazinesi'nde yer alan 1903/4 tarihli Hüseyin Avni Paşa'nın kızının lahdiyle büyük benzerlik gösterir.

Sadi Paşa Lahdi'nde; cephelerin genel tasarımı, mukarnas frizi, çıkma yapan bölümlerin taçlandırılması ve buralara işlenen rumi bezemeler, şahidelerin kaide ve başlıklarına işlenen palmet, rumi süslemeleri ve ön cephelere düzenlenen kurslar, yapının Ulusal Mimarlık Dönemi özellikleridir. Yapı Eyüp Sultan Hazinesi'nde bulunan 1908 tarihli İbrahim Ethem Bey¹⁶ Lahdi, Süleymaniye Camii Hazinesi'nde yer alan 1878 tarihli Hüseyin Avni Paşa lahitleriyle benzer özellikler göstermektedir.

Mehmed Said Paşa lahdinde kapak ve şahidelerdeki mukarnas frizi ve Türk üçgenleri, taç bölümündeki ve cephelerdeki palmet, rumi süslemeler, köşelerdeki burmalı sütunçeler ve cephelerine işlenen geometrik süslemeler dönemin önemli özellikleridir. Ayak şahidesindeki küre formu ise daha çok Tanzimat sonrasında kullanılan ve haziredeki birçok mezarda da görebileceğimiz bir uygulamadır¹⁷.

Said Halim Paşa Sandukası'nı, üzerindeki palmet, rumi, mukarnas ve Türk üçgenleri süslemektedir. Sanduka; üzerindeki örtü ve şeritler, baş ve ayak taşlarının yanındaki küçük kubbeli mimari elemanlar ve süslemeleri bakımından 1913 yılı sonlarına doğru tamamlanan¹⁸ ve yine kendisi gibi bir dönem sadrazamlık yapmış olan Mahmut Şevket Paşa'nın¹⁹ Sandukası ve Fatih

¹⁶ Seçgin, N., "Eyüp Sultan Haziresindeki Mimari Düzenlemeli Lahitler", Tarihî Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu (5-7 Mayıs, 2000), İstanbul, 2000, s. 298-309.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Akın, G., "Divanyolu Küresi", Tarih ve Toplum, S: 70, C:12, İstanbul, 1989, s. 21-23.

¹⁸ Yavuz Y., "Mahmut Şevket Paşa Türbesi", İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C: 5, s. 272-273.

¹⁹ Mahmut Şevket Paşa'nın Türbesi ve Sandukası için ayrıca bk. Bulut, M., "Ölümünün 100. Yılında Mahmut Şevket Paşa'nın Türbesi" FSM İlmî araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 1 İstanbul, 2013, s. 93-107.

Cami Haziresinde yer alan Mehmet Raif Paşa Sandukası'yla²⁰ büyük benzerlik gösterir.

Ulusal Mimarlık Dönemi'nin Cumhuriyet Dönemi'ndeki önemli uygulamalarına imza atan Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından tasarlanan Ziya Gökalp sandukasını, palmet, rumi, lotus süslemeleri, mukarnas ve Türk üçgenleri tepelik rumi ve rozetler süslemektedir. Sanduka, genel kuruluş ve süsleme bakımından Fatih Cami Haziresi'nde yer alan Sadeddin Paşa ve Mehmet Lütfullah Bey Sandukaları'yla benzerlik gösterir²¹. Sanduka üzerindeki örtü ve şeritler de yine Said Halim Paşa ve Mahmut Şevket Paşa sandukalarını hatırlatmaktadır. Eldem, Ziya Gökalp sandukasını "Milliyetçi Manifesto" başlığı altında incelemiş, özellikle kitabesinin başlangıcının bir yakarıyla başlamaması ve sonunun da rahmet, Fatiha istemiyle bitirilmemesi durumunu, milliyetçi/laik çizgiye bağlamıştır²².

İncelenen örneklerden Ulusal Mimarlık Dönemi'nin mezar mimarisine getirdiği yenilikler plan ve cephelerde; lahitlerin köşeleri ve orta bölümler yüzeylerden taşkın yapılarak hareketli cepheler elde edilmiştir. Bunun yanında özellikle sandukalarda yakalanan altın oran ve uygulanan süsleme programı dönem açısından dikkat çekicidir. Mezar taşlarının hala birer sanat eseri olarak yapıldığı son dönem Ulusal Mimarlık Dönemi'dir. Geleneksel formlar dönemin üslup özellikleriyle yoğrulmuş ve mezar mimarisinin son başarılı örnekleri verilmiştir.

Kaynaklar

- AKIN, G., 1989, "*Divanyolu Küresi*", Tarih ve Toplum, S: 70, C:12, İstanbul, s. 21-23.
- BATUR, A., 2008, "*Mimar Kemalettin Yapılar Rehberi*", TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, s. 60.
- BOSTAN, H., 2008, "*Sait Halim Paşa*", D.İ.A., C: 35, İstanbul, s. 557-560.
- BULUT, M., 2013, "*Ölümünün 100. Yılında Mahmut Şevket Paşa'nın Türbesi*" FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 1 İstanbul, s. 93-107.
- BULUT, M., 2012, "*Sultan II. Mahmut Türbesi Haziresi*", M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

²⁰Özcan, A.R., Türk kültür ve Medeniyeti Tarihinde Fatih Külliyesi Hazire, İBB. Kültür A.Ş., İstanbul, 2007, C: 2, s. 180-181.

²¹ Özcan, s. 240-243.

²² Edhem, E., İstanbul'da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri, Garanti Bankası Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2005, s.288.

- BURÇOĞLU, N. K., 2001, "*Matbaacı Osman Bey*", Tarih ve Toplum Dergisi, S: 209, İstanbul, s. 312-320.
- BÜLBÜL, K., 2006, "*Said Halim Paşa*", Kadim Yayınları, Ankara.
- ELDEM, E., 2005, "*İstanbul'da Ölüm Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*", Garanti Bankası Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- HASEKİ, M., 1977, "*Plastik Açısından Türk Mezar Taşları*", İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul.
- KOCAKAPLAN, İ., 2009, "*Ziya Gökalp, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları*", İstanbul.
- ÖZCAN, A. R., 2007, "*Türk Kültür ve Medeniyeti Tarihinde Fatih Külliyesi Hazire*", İBB. Kültür A.Ş., İstanbul.
- PAKALIN, M. Z., 2008, "*Sicil-i Osmani Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*", Haz: Gülbadi Alan, TTK, Ankara.
- SANER, T., 1998, "*19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında Oryantalizm*", Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul.
- SEÇGİN, N., 2000, "*Eyüp Sultan Hazirelerindeki Mimari Düzenlemeli Lahitler*", Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüp Sultan Sempozyumu (5-7 Mayıs, 2000), İstanbul, s. 298-309.
- ŞEHİSUVAROĞLU, L., 2003, "*Ziya Gökalp*", Alternatif Yayınları., Ankara.
- TEKTAŞ, N., 2002, "*Sadrazamlar, Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı*", Çatı Kitapları, İstanbul.
- UÇMAN, A., "*Ziya Gökalp*", Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C: 2, s. 699-700.
- YAĞMURDERELİ, Z., 1982, "*Ziya Gökalp'in Ölüm Yılında Yazılanlardan Seçmeler*", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Y., 1994, "*Mahmut Şevket Paşa Türbesi*", İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı, İstanbul, C: 5, s. 272-273.
- ARMAĞAN, M., 2009, "*İstanbul'da İlk Kur'an Ne Zaman Basıldı?*", Zaman Gazetesi, 11.10.2009.